

ÇOCUKLARIN YAKINLARININ ÖLÜM KAVRAMLARINI ALGILAMA ÜZERİNE KURDUKLARI SİSTEMLER VE OYUNLAR

Fatma Tahta *, Kadir Tahta**, Semra Dernek*

ÖZET

Ölüm hayatta karşılaşılan kaçınılmaz bir durumdur. Çocuklar için yakınlarını kaybetme onlar için yaralayıcı olabilir. Çocukların ölüm kavramını algılayabilmeleri gelişim düzeylerine ve yaşlarına bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Aile içi davranışlar, gelenekler, okuldaki eğitim, televizyon, sinema, çizgi filmler, medya, dinsel inanışlar vb gibi yakının kaybında tutulan yasın kendi hayatının gerçeklerini yönlendirme de oldukça önemli rol oynamaktadır. Okul öncesi çocukta ölümle ilgili belirgin bir kavram gelişmediğinden, onun için korkulacak tek şey, ana babasından ayrılma tehdididir. İlkokul çağında ve daha sonraki yıllarda ergen için ölüm, gelişmekte olan ilişkilerini ve kimlik gelişimini engelleyecek bir durum olarak algılanır. Bu çalışmanın amacı çocuklarda ölüm kavramının tanımlanması ve sebep sonuç ilişkisinin kurulabilmesini tartışmaktır.

Materyal olarak bu çalışmada çocuklarda ölüm kavramlarını irdeleyen yayınlar, hikayeler toplanıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, gelişim, ölüm algısı, ölüm kavramı, ölüme reaksiyon,

ABSTRACT

THE SYSTEMS AND GAMES THAT HAVE BEEN ESTABLISHED TO UNDERSTAND THE ANXIETY OF DEATH OF RELATIVES IN CHILDREN

Death is an inevitable situation encountered in life. losing the relatives of children might be hurtful to them. The perception of death varies among children depending on the children's developmental level and age Intra-family attitudes, traditions, education in schools, television, movies, cartoons, media, religious beliefs such as mourning the loss of a loved held have an important role on routing the reality of his own life the only one thing to be afraid of is threat of leaving from parents because of immaturity of concept of death in preschool cildren. Death is perceived by adolescents as a condition that will prevent developing relationships and identity development in the later years of primary school age The purpose of this study is to define the concept of death in children and discuss the establishment of cause-result relationship.

Papers, movies and related media that explore the concept of death in children, will be collected and assessed.

*Öğr Gör .İstanbul Aydın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Çocuk Gelişimi Bölümü

**Prof. Dr ,Özel Güngören Hastanesi İstanbul

*Öğr Gör .İstanbul Aydın Üniversitesi Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

Yaşam, insan bilinci ile algılanan bir gerçeklik ve insanın bu gerçeklikteki var oluş hali olarak tanımlanabilir. İnsan, bilinciyle algıladığı ve eylemleriyle dâhil olduğu bu gerçekliği sürekli anlamaya çalışmıştır. Bu anlama çabası büyük ölçüde varlığını sürdürme ihtiyacından kaynaklanmıştır. (Diggory ve Rothman, 1991)

Varlığın sonlu oluşu üzerine söylenenler, insanlık tarihi kadar eskidir. Örneğin; ölümün yaşam üzerindeki etkisine dikkat çeken ilk filozoflardan Stoacılar, ölümün yaşamın en önemli olayı olduğunu; iyi yaşamayı öğrenmenin iyi ölmeyi de öğrenmek ya da iyi ölmeyi öğrenmenin iyi yaşamayı da öğrenmek olduğunu söylemişlerdir. Buna ek olarak Seneca, yalnızca yaşamdan vazgeçmeye istekli ve hazır olanların yaşamın gerçek tadını alacağını söylerken (Geçtan,1990), Cicero felsefe yapmanın ölüme hazırlanmak olduğunu söylemiştir (Yalom, 1999).

Heidegger'e (2001) göre gerçekten var olan her şey doğru zamanda gelir ve gider ve zaman onu tayin ettiği sürece bir süre kalır. Ona göre insan kendi bırakılmışlığında ölüme yazgılıdır ve var oluşunu buna göre gerçekleştirmelidir,

İnsanoğlunu bu denli meşgul eden ölüm kavramı farklı kültürlerde ve toplumlarda farklı tanımları yapılmıştır.

Çocukluk Döneminde Ölüm Kavramı Bowlby'e (1980) göre çocuklarda ölüm kavramının gelişimi 17 ay civarında başlar. Bebekler bu dönemde kaybolan nesneyi belleklerinde tutabilir. Ayrılık ve kayıp durumlarında üzüntü, protesto etme ve çaresizlik tepkileri gözlemlenebilir(Erdoğan ve Karaman, 2008). Çocuk için ölüm, günlük yaşamda var olan birinin bundan böyle orada olmaması kadar basit bir anlama gelmekte olup ayrılığın süresi kaygı vericidir (Ekşi, 1999).

Çocuk; ölümü diğer çocuklar ve kendisi için uzak bir olgu olarak düşünür. Bunun nedeni ölüm kavramını tam anlamıyla kavrayamamalarıdır.

Ancak ölümden sonra yaşam olabileceğine ilişkin inanışlar sergilemektedirler. "İşlem öncesi dönem"de (2-7 yaş) ölüm, çocuk için geri dönüşü olan ve dış nedenlere dayalı bir olaydır. Ölüme ilişkin düşünce içeriğinin gelişimi ise 12 yaş sonrası dönemde gözlenmektedir (Orbach ve Glaubman 2005).

Çocuklar, ölümlerle çok erken yaşlarda ilgilenmeye başlarlar. Karikatürler, sinema, televizyon, video oyunları ve hatta kitaplar ölüm görüntüleri ile doldurulur. Çocuk daha önce bir aile üyesi, arkadaş veya kendine ait bir hayvan ölümünü yaşamış olabilir. Ana-babalarının konuşmalarını dinleyerek, ölüm haberlerini duyar ve ölü hayvanları görerek sorular sorar, bir anlam çıkarmaya çalışırlar. Ancak, pek etkilenmiş görünmezler. Çocuğun ölüme ilgisi, duygusal bir tepki seviyesinden öteye pek geçmez. Çocuğun, ölüm fikrini kabullenmesi, kısa zamanda ve kolay gerçekleşmez. Zihinsel ve duygusal gelişimiyle paralel olarak yavaş yavaş belli bir sırayla gelişir ve ölüm kavramını kendine mal eder (Dunning, 2006).

Çocuğun gözünde ölüm, "ceza", "hastalık", "olağanüstü hadise", "uyku", "yolculuk" gibi anlamlara gelir. Dini açıklamalar, daha önce çocuğun geçmişinde olumlu veya olumsuz olarak yönlendirilmiş psikolojik kavrayışı gözle görünür şekilde değiştirmeksizin, "yolculuk", "seyahate çıkma" veya "kapıp götürme" gibi diğer sembolik algılama biçimleriyle üst üste gelirler (Hökelekli,1991)

Yetişkinin çocuğa yaklaşımı önemlidir. Yetişkin çocuğa karşı duyarlı, soğukkanlı, dinlemeye açık, yargılamayan, çocuğun ihtiyaçlarını dikkate alan ve duygusunu ifade etmesine izin veren bir yaklaşım sergilemelidir.

Kayıp sonrası yaşananlar, çocuğun yaşı, kişiliği, deneyimleri, ölen kişiyle ilişkisi, çevrenin etkisi, ailenin tutumu, ölüm nedeni ve oluş şekline göre değişmektedir. Çocuğa kayıptan önceki yaşantısının aynı şekilde devam edeceği ve güvende olacağı duygusu hissettirildiğinde çocuk kayıp sonrası yas süreciyle sağlıklı biçimde baş edebilecektir.

Yetişkinlerin ve çocukların ölümle başa çıkma mekanizmaları arasında fark görülmektedir. Fakat çocukların ölüm hakkında ne düşündüğünü öğrenmek dil gelişimindeki yetersizlikten dolayı kolay olmamaktadır (Yıldız, 2004).

Ailedeki bir bireyin ölümü sonucu sarsılan ve keder yaşayan aile bireyleri genellikle kendileri de ölüm nedenini bulamadıkları için çocuklara gerekli bilgiyi vermekte ve anlayışı göstermekte zorlanırlar. Bu sırada çocuğun sorduğu “neden?”, “nereye gitti?”, “geri gelecek mi?” gibi sorulara yanıt vermek kolay değildir çünkü yetişkinler de bu sorulara yanıt bulmakta zorlanırlar.

Bazen küçük çocuklar, ölümün kendileri yüzünden gerçekleştiğine inanırlar. Çocuk daha önce bu kişinin ölmesini istediğini ve bu yüzden de ölümün yaşandığını düşünerek suçluluk duyar.

Daha bütüncül bir değerlendirme ile ölümün anlaşılmasına başlandığı ilk dönem olan okul öncesinde, çocuklar insan davranışını anlama kapasiteleri ile yaşam ve ölümü destekleyen biyolojik etkenleri kendilerine göre algılamaktadırlar. Bu yaş düzeyinde ölüm nedenini pek anlayamazlar, fakat ölümü zehir, silah ya da hastalıklar gibi dışsal ve içsel bazı kaynaklarla ilişkilendirebilirler (Slaughter ve Griffiths, 2007). İlk olarak 5-6 yaş civarında ölümün geri dönülemezliği kavranmaya başlanır. Böylece, ölümün herkesin başına geleceği ve yaşama kesinlikle dönüş olmadığı fark edilir (Slaughter, 2005). Ölüm 8-9 yaşlarındaki çocukların, düşüncelerinde hala oldukça somut olabilir ve ölümün bedensel yanı üzerinde odaklanma eğilimi gösterebilirler. Örneğin bu yaş grubu, ölümlerin konuşamayacağını ya da hareket edemeyeceğini, nefes alamayacağını, yemek yiyemeyeceğini ve kalplerinin durmuş olduğunu bilirler. İlgileri ölümün fiziksel nedenleriyle, fiziksel çürüme süreci üzerinde odaklanmıştır (Meb-Unicef, 2001) çocuğun ölümü algılayışı onun bilişsel gelişimindeki olgunlukla yakından ilişkilidir.

Okul öncesi dönemde ölümün bir sona erme ya da yaşam işlevlerinin durması olduğunu henüz kavrayamazlar. Ölüm hakkında birçok soru sorarlar: Eğer dedem öldüyse, nasıl nefes alıyor? Mezarda olan birinin nasıl cennette olabileceğini anlayamaz. Ölen birinin “uykuda” olduğunu söylerseniz; niçin tekrar uyanmadığını sorar. Birinin uykuda olması, onun için o kişinin ölümü anlamına gelir. Bu evrede büyüsel düşünce hakimdir. Ben-merkezcidirler. Bu nedenle, “kendileri ya da başkalarına olanlara düşünceleri ya da eylemleri neden olabilir” diye düşünebilir. Oyunlarına “ölü” olmayı ya da başkalarını öldürmeyi katarlar. Bu oyunların sonunda her şey normale döner. Niçin şu anda aynısı olmamaktadır? Bir ölümün geniş kapsamlı sonuçlarını anlamaktan çok uzaktırlar. Bir ölüm haberine olan uygunsuz tepkilerini açıklar. Örneğin; bir ölüm haberini duyan bir çocuk dışarı çıkıp oyun oynamak için izin isteyebilir. Kayıp duygusu yaşarlar ve sürekli ölen kişiyi bulmaya çalışırlar. Yaşadıkları kayıp duygusunun hayatlarının rutininin değişmesine ve etraftakilerin yaşadığı yas sürecinden etkilenmelerine bağlı olduğu düşünülmektedir.

Bu dönemde kazanılmış becerilerde gerileme, artan bağımlılık davranışları, sık ağlama, öfke patlamaları ve yaşıt ilişkilerinde sorunları yas tepkileri arasındadır.

Ölüm somut bir nedene (yaşlılık, kaza, hastalık, terör vb.) bağlıdır, ölümü bir ruh, hayalet, ya da melek gibi düşünebilir. Ölenin görülebilir ya da duyulabilir olduğunu varsayarlar. Sözel iletişim becerileri geliştiğinden duygularının daha rahat anlatabilirler. Çocuğun ölümle ilgili soruları anlayabileceği şekilde mutlaka yanıtlanmalıdır.5-7 yaşları arasındaki çocukların uykuya dalmakla ilgili korkuları olurken; daha büyük çocuklar kabuslar gördüklerini ifade etmektedirler.

Daima gizemli tarafı ağır basan ölüm kavramı anlatılırken ahiret inancı devreye girmektedir. Birçok yetişkin çocuklarının “ölen şimdi nereye gitti?” sorusuna “cennete”, “Allah’ın yanına gitti” gibi cevaplar verirler. Oysaki Allah ve cennet kavramları da tıpkı ölüm gibi çocuğun anlayışında manevi anlamına ulaşmamıştır. Gidilen yerin Allah’ın yanı olması veya cennet olması da ölümün şüphelerle karşılanmasına mani olmamaktadır (Konuk,1994: 92). Ayrıca çocuklara inanılmayacak hikâyeler anlatmak, onların ilerdeki yaşantılarını da olumsuz yönde etkilemektedir.

Mesela küçük kardeşi ölen bir çocuğa ‘tanrı küçük çocukları sever onun için alır ve cennetine kor ‘denmiş daha sonra bu çocuk büyüüp yetişkin bir kadın olmuş ve küçük çocuğunu kaybedince Allaha olan öfkesini hiçbir zaman çözümleyemeyerek, bu durum onda psikopatolojik bir depresyona dönüşmüştür (Karaca,2000).

Aynı şekilde, Tanrı’nın korkutucu, acımasız, cezalandırıcı gibi gösterilmesi çocukta bir Tanrı korkusuna yol açabilir. Oysa ölüm de hayatın kabullenildiği gibi doğal bir olgu olarak, olduğu gibi kabul edilebilir (Akpınar,1988).

Bir yakının (anne ve babasını) kaybeden çocuğa, onu yaratan Allah’tır. Ona şu kadar ömür verdi. Şimdi ise öldü, senin gibi bir çocuğu geride bıraktı. Sen iyi, dürüst ve çalışkan bir çocuk olursan, annen ve baban için ileride iyilikler yapabilirsin. Allah da onu senin yaptığın bu iyi davranışlardan dolayı bağışlar, daha güzel nimetler vb. telkinlerle, ahiret inancı da öğretilir. Böylece çocuk için en acı verici olan ölüm hadisesi müspet manada bir eğitim sonucu olabilir. Belki bu durumlarda çocuklar da, yetişkinler de telkine en müsait durumdadırlar. Böylece Allah inancının tamamlanması da sağlanmış olur (Ayhan,1997)

Çocuklarla bu konuda yapılan bir çalışmada, Slaughter ve Griffiths (2007) yaşları 4 ile 8 arasında olan 90 anaokulu öğrencisinin ölümün biyolojik kısmını anlamaya başladıklarını ve yaşları ilerledikçe de ölüm kavramının zihinlerinde geliştiğini ortaya koymuşlardır. Ölüm korkusu yaşla anlamlı derecede ilişkili bulunmamıştır. Bu araştırma aynı zamanda, okul öncesi dönem ya da ilkokulun başlangıç döneminde, çocuklar ölümü bir kez biyolojik açıdan anlamaya başladıklarında, ölüm kaygısının da azalmaya başladığını göstermiştir. Ancak, Walker ve Maiden (1987) çocukların tutumlarının, bilişsel gelişim düzeyleri ile paralellik gösterdiği, ölüme ilişkin deneyimlerinin, sosyalleşme ve aldıkları eğitimle de ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Erinlik dönemindekiler, ölümden sonraki hayat formlarını göz önünde bulundururken, ergenler ölüme ilişkin çevresel ve psikolojik nedenleri göz önünde bulundurmışlardır.

Öncelikle, çocukların ölümü anlama ve bu tür durumlarla baş edebilmeleri gelişimsel ve bireysel faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Erken çocukluk döneminden

İtibaren çocukların ölüm kavramına ilişkin algıları değişkenlik göstermektedir. Kayıp ve yas süreci çocuklarda belli aşamalarda kendini göstermektedir:

Çocuklar, “bu doğru olamaz”, “yalan söylüyorsun, sana inanmıyorum” gibi sözler sarf edebilirler. Ölümü kabullenmeyi ve bu acı deneyimi yaşamayı reddedebilirler. Bu şekilde kendilerini koruma ihtiyacı hissederler. Bazen ebeveynler çocuklarının güçlü tepkiler gösterememesinden ötürü endişe duyabilir. Çocuklar ilk etapta ağlamak ya da herhangi bir üzüntü tepkisi sergileyemeyebilir. Çocuğun bu olayı kabul etmesinde adım adım bir yol izlemek ve olabildiğince anlaşılır olmak önemlidir.

Bazı çocuklar korku ve itiraz ederek tepkilerini dışa vurabilirler. Bu çocukların ağlama nöbetleri ilk günlerde sıklıkla görülebilir. Sonrasında aralıklı olarak ağlamalar devam edebilir. Bazı çocuklar duyguları donmuş gibi hissizleşebilirler.

Bazı çocuklar bu olayı hiç yaşamamışçasına önceden yaptıkları eylemleri sürdürebilirler. Örneğin, “Dışarı çıkıp oyun oynayabilir miyim artık?” diye sorarlar. Çocuk için ölümü algılama süreçlerine baktığımızda;

- 1-Yakınlarının ölümlerinin algılanması,
- 2-Yakınları dışındakilerin ölümü algılamaları,
- 3-Hayvan ve bitki ölümlerinin algılanması şeklindedir.

Çocuklarda sıklıkla görülen yas tepkileri

- Okula gitmeyi, uyumayı, akranlarıyla oynamayı şiddetle reddetme,
- Ölen kişi hakkında konuşmayı reddetme, ölen kişiye ait şeylerden fiziksel olarak kaçınma,
- Sıklıkla öfke nöbetleri, öfkeli tepkiler,
- Aşırı hareketlilik,
- Kazara hareketler, kendini suçlama veya dikkat çekmeye çalışma,
- Uyku bozuklukları, uyku terörü, gece kabusları,
- Çalma, saldırganlık, tahripçilik gibi şiddet eğilimli davranışlar,
- Otorite figürlerine karşı gelme,
- Sıklıkla nedeni açıklanamayan huysuzluk nöbetleri,
- Sosyal ortamlardan soyutlanma, içedönüklük hali
- Günlük aktivitelerle veya sorunlarla başa çıkmada yetersizlik,
- Israrlı fiziksel şikayetler, ağrılar.
- Uzun süreli duygu yokluğu ve hissizlik,
- Sık panik ataklar, kaygı bozuklukları, fobiler

Ebeveynler çocuklara sözel ve davranışsal olarak güven ortamı sağlanarak, kaybettikleri ebeveyninin ya da yakınının koruyucu rolünü üstlenmelerini sağlayarak ölüm hakkında anlaşılır, açıklayıcı bilgiler sunması, benzetmeler ve yalanlardan kaçınılması gereklidir.

Çocukların ölümle ilgili sorularını cevaplamak ve beyaz yalanlardan, belirsiz bir takım kavramlardan (örneğin, o bir yolculukta, yaşlılığın öne sürülmesi ya da hastalık gibi durumlar) kaçınmak gereklidir. Çünkü bu tür benzetmeler çocuğa bu durumu kabul ettirmek yerine yanlış düşüncelere sebep olabilir. Örneğin çocuk yaşlı insanların öldüğü düşüncesine sahip olduğunda, genç birinin ölümüne tanıklık edeceği zaman bu konuyla ilgili kafa karışıklığı ve çelişki yaşayabilir. Bir diğer örnek de çocuğun eğer ölümle ilgili düşüncesi

hastalık ile bağdaştırılırsa, çocuk hasta olan herkesin öleceğini düşünerek bu durumla ilgili yoğun bir kaygı hissedebilir.

Çocukların yaşlarıyla ve kayıplarıyla ilgili kendi düşüncelerini zamanında gözlemleyebilmelerini kolaylaştırmak. Bu süreci geçirirken önemli olan duygularını yaşamayı olduğunu ve bastırmaması gerektiğini çocuğa anlaşılır ve güven verici bir biçimde aktarılmalıdır.

Ölüm algısı yaşlara göre değişir. Dolayısıyla çocukların yaşlarına bağlı olarak ölümü algılamaları da farklılık gösterir. Çocukluğun ilk yıllarında ölüm korkutucu değildir; onlar için çok belirsiz bir kavramdır. Özellikle üç yaş öncesi çocuklar ölümü kavrayamaz. Bu dönemden sonraki yaşlarda çocuklar ölümü daha korkutucu bulurlar. Çocuklar dil ile ifadeleri gelişmeye başladığı andan itibaren ölümle ilgilenmeye ve soru sormaya başlarlar. Aile bireylerinden birinin ölümü, evcil hayvanların ölümü bu sorular için tetikleyicidir. Genellikle beş yaşından önce ölüm kavramı tam olarak algılanmadan kullanılır. Üç-dört yaşındaki çocuklar için ölüm, uzun bir ayrılık ya da dönüşü olmayan uzun bir seyahat olabilir. Örneğin dört yaşında bir çocuk evcil bir hayvanının öldüğünü görünce “Aaa bu hayvan ölmüş” diyebilir ama kısa bir zaman sonra “Ya ne zaman uyanacak acaba” diye tutturabilir. Dört- beş yaş genellikle ölümü geri dönüşün mümkün olduğu bir durum olarak algılar.

Çocuklar beş yaşından sonra ise ölümün uzun bir uyku halinden başka bir durum olduğu algılamaya başlar. Onlar için ölüm yavaş yavaş da korkutucu olmaya başlar. Ebeveynlerine sık sık ölüp ölmeyeceklerini sormaya başlarlar. Bu sorular karşısında ebeveynler, ölümün uzun bir uyku olduğunu söylerse, çocuk gece uykusunda sıkıntı yaşayabilir. Aileleri en çok zorlayan sorulardan biri de gömülmedir. Çocuklar toprak altında neler olduğunu merak eder ve burada nasıl yaşandığı ile ilgili sorular sorar. Bu tip sorular soran çocuklar ölümün bir son ve geri dönüşü olmayan bir durum olduğunu kabullenmekte güçlük yaşar.

Pamuk Prenses ve Uyuyan Güzel masalları çocukları olumsuz etkilemektedir. Masalda ölen ve uzun zaman uykuya dalan pamuk prensesin uyanması çocuklarda tekrar canlanmak gibi bir algıya neden olur bu yüzden ölen birisinin tekrar dirileceğini düşünürler.

5 ile 7 yaş arasındaki çocuklar ölüm ile yaşlılık ve hastalık arasında ilişkilendirme yapmaya başlar. Genellikle saçları beyazlayan, yaşlı insanların yakın bir zamanda öleceğini zanneder ve bu düşünceden dolayı rahatsızlık hissederler. Bu olumsuz düşünceye kapılan çocuklarda uzun süren uykudan uyanılamayacağı düşüncesi baskındır. Bu düşüncenin nedenleri çocukların çok sevdiği Pamuk Prenses ve Uyuyan Güzel masalları olabilir. Çünkü bu masallarda kahramanlar uzun uykularından canlı bir şekilde uyanabiliyor. Çocuklara anlatılan masalların, öykülerin ve hikayelerin kötü kahramanları hep ölür. Yani ölüm kötüler içindir. Bu nedenle çocuk ölümü kendisinden çok uzak algılar.

Çocuklar olayları somutlaştırarak anlamlandırma yapar. Ölümün ceza olduğunu ve bu cezayı veren cezalandırıcının bir tanrı, bir şeytan ya da bir melek olduğuna inanır. Bu tutum bazı çocuklarda tanrı kavramının yanlış anlaşılmasına neden olur. Çocukta kaygı, korku ve kendisini her koşulda rahatsız eden bir tanrı korkusu yerleşebilir. Bu çocuklar ergenlik ya da yetişkinlik dönemine geldiklerinde aile bireylerinden bir kişinin vefatında bile ölümü zor kabullenir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de gelişimsel açıdan ölüm kavramına yeterince önem verilmediği ya da bu konuyla ilgilenmekten kaçınıldığı görülse de, son yıllarda araştırmaların sayısında artış tespit edilmiştir. Aile ve okulda yaşanan şiddet olaylarının artması, medyada şiddet ve ölüm konusunun çok göz önünde olması ve konuya ilişkin toplumsal farkındalığın artmış olması ölüm kavramına ilişkin araştırmaların nedenlerinden olabilir.

Ölüm hakkında doğru bir kavrayış geliştirmek, yaşam hakkında da doğru ve etkili bir tutum geliştirmeye yardımcı olacaktır.

Ölüm olayı özellikle çocuklar için son derece önemli bir olay olup, gerekli eğitici ve öğretici tedbirler alınmadığı takdirde, olumsuz etkileri hayat boyu devam edebilecektir.

Bu durumda çocukların zihinsel ve duygusal gelişim süreçleri de dikkate alınarak, onlara ölüm hakkında doğru bilgi vermek, acı ve kederlerin paylaşılmasına fırsat tanımak, duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini sağlayan destekler verilmesi gereklidir.

Son yıllarda terör, deprem, şiddet olayları hastalık vb. durumlarda yaşanan kayıplar nedeniyle, çocuk ve ergenlere, ebeveyn ya da sevilen birinin kaybının, onun anlayabileceği ve baş edebileceği biçimde açıklanması oldukça önemlidir. Kaybedilen kişi ile ilgili gerçeğin, çocuğun zihinsel gelişimine uygun olarak ifade edilmesi; çocuğun bu gerçeği doğru bir biçimde anlayabilmesini ve uygun baş etme yöntemi geliştirmesini sağlayabilir.

Türkiye’de kültürel faktörler de göz önünde bulundurularak, farklı yaş dönemlerindeki çocukların ölümü algılaması ile ilgili çalışmalar yapılabilir.

Ülkemizde ölüm kavramının algılanışı ve açıklanışı daha detaylı incelenebilir. Çocuklara ölüm nasıl anlatılıyor? Konuşulmaması gereken, her seferinde geçiştirilmesi gereken bir konu mu? Onlar kendi korkularıyla yalnız mı bırakılıyor? Kulaktan dolma yarım bilgilerle bu konuda konuşmamaları gerektiği, böyle bir şey yokmuş gibi yaşamaları mı öğretiliyor? Ölüm kaygısı ile hangi yollarla baş ediyorlar? Bu ve benzeri soruların cevaplarını araştırmak oldukça önemlidir. Bu sorulara yanıt verilebildiğinde, belki de, ölüm kaygısından kaynaklanan davranışları belirlemek ve bu davranışlara farklı bir açıdan yaklaşmak mümkün olacaktır.

Ayrıca, ebeveynlere yönelik hazırlanacak seminer, toplantı vb. önleme çalışmaları ile bu konunun farklı yaş gruplarında nasıl algılandığı, ölümün nasıl açıklanması gerektiği, bir ölüm yaşanması durumunda ailenin vermesi gereken tepkiler gibi konularda yardımcı olunabilir.

Böylece, kaybı yaşayan çocukların bu süreci daha kolay atlatabilme şansı olabilir. Ölüm yıldönümlerinde anma, mezar ziyaretleri algılamayı kolaylaştırır.

Ölüm kavramının farklı yaş dönemlerinde nasıl algılandığı ve buna göre ölüm algısının gelişimi oldukça önemlidir. Araştırmalara bakıldığında genelde ölüm kavramının yaş, deneyim, kültür, inanç sistemi ve bunun gibi faktörlerden etkilendiği ortaya çıkmıştır

KAYNAKÇA

- 1-Akpınar, Nuriye. 1988. Dokuz Yaş İlkokul Çocuklarında Ölüm Kavramının İncelenmesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- 2-Ayhan, Halis.1997. Din Eğitimi ve Öğretimi. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.BİLGİN, Beyza, Mualla, Selçuk. 1
- 3-Bowlby,Joan.(1991),Attachment.Vol:1,USA:PenguinBooks.
- 4-Diggory, JC.,Rothman, DZ. (1991). Valuesdestroyedbydeath, **Journal of Abnormal andSocialPsychology**, 63(1): 205-210.
- 5-Dunning, S. (2006). As a youngchild'sparentdies:Conceptualizingandconstructing preventiveinterventions, *ClinicalSocialWorkJournal*, 34(4): 499-514.
- 6-Ekşi, A. (1999). Çocuklarda Ölüm Algısı ve Terminal Dönemde Hasta Çocuk, Ben Hasta Değilim. İstanbul. Nobel Tıp Kitabevleri, 476-498.
- 7-Erdoğan, A., Karaman, M.G. (2008). Kronik ve Ölümcül Hastalığı Olan Çocuk ve Ergenlerde Ruhsal Sorunların Tanınması ve Yönetilmesi. *AnatolianJournal of Psychiatry*, 9(3): 244-252.
- 8-Geçtan, E. (1990). Varoluş ve Psikiyatri. İstanbul: Metis Yayınları
- 9-Heidegger, M. (2001). Zaman ve Varlık Üzerine. (Çev: D. Kanıt). Ankara: A Yayınevi (Özgün kitap 1972'de yayımlandı)
- 10-Hökelekli, Hayati. 1991. "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikoloji".UÜİF Dergisi. Bursa: UÜİFV Yayınları. c.3. ss. 3. 151-165.
- 11-Karaca, Faruk,2000 Ölüm Psikolojisi.İstanbul: Beyan Yayınları.
- 12-Konuk, Yurdagül. 1994. Okul Öncesi Çocuklarda (5-6 yaş) Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi (Dini Konularda Anne Çocuk İletişimi). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı ve Ticaret İşletmesi Yayınları.
- 13-Meb-Unicef (2001). Çocuklar ve Felaket(Toparlanma Tekniklerinin Öğretilmesi El Kitabı) Psikososyal Okul Projesi, Ankara: MEB Yayını
- 14-Orbach, I.,Glaubman, H. (2005). Children'sperception of death as a defensiveprocess, *Journal of Abnormal Psychology*,88(6): 671-674.
- 15-Slaughter, V. &Griffiths, M. (2007). Deathunderstandingandfear of death in youngchildren. *Clinical Child PsychologyandPsychiatry*, 12(4), 525-53

16-Slaughter, V. (2005). Youngchildren's understanding of death. AustralianPsychologist, 40(3), 179-186.

17-Walker, G. & Maiden, R. (09-12 Nisan 1987). LifespanAttitudestowardDeath. Paperpresented at theAnnual Meeting of theEasternPsychologicalAssociation, Arlington, New York.

18-Yalom, I. (1999) Varoluşçu Psikoterapi.(Çev. Z.İ. Babayiğit). İstanbul: Kabalcı Yayınevi 1.Basım. (Özgün kitap 1980'de yayımlandı.)

19-Yıldız, S. A. (2004). Çocuk, Ölüm ve Kayıp, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11, 125-144